

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МОЛОДІ ТА ОСВІТИ

УДК 316.74:354.74

УНІВЕРСИТЕТ ЯК СОЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ: ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Чепак Валентина Василівна – доктор соціологічних наук, доцент кафедри галузевої соціології, факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються зміни, що відбуваються сьогодні в університетських організаціях. Підкреслюється, що ці зміни є показником та водночас катализатором трансформаційних процесів на глобальному та локальному рівнях. Акцентується увага на змінах у таких компонентах діяльності університету як соціальної організації, як цільовий (трансформація мети діяльності сучасного університету), змістовний (зміни, що відбуваються у програмах навчання, формах і методах викладання тощо), структурний (модернізація внутрішньої структури університету). Особлива увага приділяється змінам в управлінській системі, які забезпечують координацію роботи всіх організаційних ланок, сприяють поліпшенню внутрішньоорганізаційної взаємодії.

Ключові слова: університет, організаційні зміни, мета університету, система управління, освітні послуги, академічна діяльність.

В статье анализируются изменения, происходящие сегодня в университетских организациях. Подчеркивается, что эти изменения являются показателем и в то же время катализатором трансформационных процессов на глобальном и локальном уровнях. Акцентируется внимание на изменениях в таких компонентах деятельности университета как социальной организации, как целевой (трансформация цели деятельности современного университета), содержательный (изменения, происходящие в программах обучения, формах и методах преподавания и т. д.), структурный (модернизация внутренней структуры университета). Особое внимание уделяется изменениям в управленческой системе, обеспечивающей координацию работы всех организационных звеньев, способствующей улучшению внутриорганизационного взаимодействия.

Ключевые слова: университет, организационные изменения, цель университета, система управления, образовательные услуги, академическая деятельность.

The processes of changes that take place in university organizations on the modern stage are analyzed in the paper. It is emphasized that these changes are both the indicators and the catalysts of the transformation processes at global and local levels. The attention is focused on changes in such components of the university activity as a social organization like objective (transformation of the goals of activity of modern university), substantial (changes in training programs, forms and methods of teaching, etc.), structural (modernization of the university inner structure). Special attention is paid to changes in the management system that ensures coordination of all organizational units and contributes to improvement of intra-organizational interaction.

Keywords: university, organizational changes, aim of university, management, educational services, academic activity.

Одним із важливих чинників і водночас показників масштабних соціальних, економічних і культурних змін, що відбуваються сьогодні у світі, є трансформація глобального освітнього ландшафту. Це зумовлюється тим, що освіта не лише сприяє становленню і розвитку нової соціокультурної реальності, але й сама постійно трансформується, змінюючи свої функціональні, структурні, інституційні, ціннісні характеристики. Вимоги

сучасного суспільства викликали масштабні процеси модернізації вищої освіти, що стосуються як світової системи освіти в цілому, так і окремих національних освітніх систем. Відповідно, видозмінюються роль, організаційні форми і способи функціонування університету як одного з основних елементів системи вищої освіти, що забезпечує розвиток економіки, соціальної сфери, культури. На думку відомого російського соціолога М. Покровського, "при більш детальному розгляді це дозволяє говорити про кристалізацію нового "ідеального типу" (у розумінні Вебера) університетської освіти, яка видозмінює всі складові університетської структури і перетворює університет в дещо інше порівняно з тим, що ми добре знаємо із минулого"[8]. Неадекватність традиційної моделі функціонування університету як соціальної організації реаліям глобального інформаційного суспільства стала поштовхом для широкого творчого пошуку шляхів його трансформації в організацію нового типу, орієнтовану на науково-освітній ринок.

Мета даної статті – аналіз організаційних змін університетів як основного елементу інституту вищої освіти під впливом процесів глобалізації.

У західній соціології університети традиційно розглядають у двох аспектах. Перший пов'язаний з їхнім аналізом як адміністративних державних організацій, другий – з їхнім аналізом як економічних організацій, тобто організацій, що включені у функціонування ринку праці. Звідси і два підходи до їхнього дослідження.

Перший підхід до дослідження університетських організацій (як до адміністративних державних організацій) актуалізувався в межах наукових розвідок соціології організацій. Започатковано його у дослідженнях бюрократичних організацій М. Вебером [2] і Р. Мертоном [20]; значний внесок у науковий доробок з цієї проблематики зробили також П. Блау [15], Ф. Селзнік [25], Т. Парсонс [22] та інші.

В межах другого підходу, як підкреслювалось вище, університети розглядаються як організації, що "у своєму розвитку підпорядковуються цінностям і законам ринкового виживання, нормам підприємництва, підлаштовуються під вимоги носіїв влади і відступають від істинних цілей і цінностей вищої освіти, закладаючи основу соціальних конфліктів в університетському середовищі"[27]. Цей підхід поширений серед представників соціології економіки, соціології управління (Дж. Болдрідж [14], К. Вейк [28]), а останнім часом – і соціології освіти (Е. Бойер [16], С. Грюнінг [18], Б. Кларк [5; 17], М. Петерсон [23]).

Щодо радянської, а пізніше російської та української соціології та, зокрема, соціології організацій, то, дослідженню організаційних аспектів освіти тривалий час належної уваги не приділялось. Натомість, в останні роки різноманітним проблемам функціонування та розвитку університетських організацій присвячено роботи В. Бакірова [1], О. Грудзинського [3], Г. Зборовського [4], І. Павлюткіна [7], М. Покровського [8], Л. Сокурянської [9], Л. Хижняк [10], М. Юдкевич [12; 13]. Причому, розгляд університету як специфічної організації, що укорінена в національну систему освіти, поступається моделі університету як глобалізованої організації, "продукт" якої на ринку має оцінюватися виключно з позицій якості, безвідносно до тієї чи іншої держави.

Дійсно, університети поступово здобувають ознаки економічних корпорацій, що займаються виробництвом та розповсюдженням знання, при цьому кожна структурна одиниця самовизначається за показниками конкурентоздатності та прибутковості. І, відповідно, соціологічні концептуальні розробки починають все більше залучати традиційно економічну термінологію (ринок, конкуренція, капітали, ресурси тощо), пояснюючи діяльність університетів. Підставою цього називають той факт, що вищі навчальні заклади постачають товар, яким є знання (як результат науково-дослідницької роботи та надання освітніх послуг). Для вироблення цього товару необхідні ресурси та "засоби виробництва"(університети наймають викладачів, купують обладнання тощо). Університети мають власні виробничі потужності – аудиторії, лабораторії, бібліотеки. Їм необхідно конкурувати на споживацькому ринку за студентів, а на ринку праці – за викладачів. Університет, як і будь-яка економічна організація, пов'язаний з численними зобов'язаннями у сфері виробництва та споживання. І знову ж таки, як і будь-яка прибуткова організація, він має реагувати на зміни зовнішнього середовища [29]. Останні, у свою чергу, досить істотно впливають як на зміни цілей університету, так і на зміни його структури.

Головна мета університету – надання якісних освітніх послуг основним споживачам – студентам. Але чи можна вважати цю мету єдиною і головною в сучасних умовах? Відповідаючи на це питання, деякі дослідники виокремлюють такі підходи до аналізу цілей університету:

- нігілістичний. Йдеться про те, що специфіка університету робить його діяльність "невловимою" для будь-яких вимірювань, тим більше тих, що стосуються його цілей. По-перше, університети не здатні створювати та зберігати цілі. По-друге, навіть якщо є заявлені цілі, вони рідко співвідносяться з якимись конкретними результатами діяльності. По-третє, університети мають здебільшого настільки багато цілей, що встановити їхню узгодженість неможливо [24; 26];
- аналіз та моделювання поведінки університетів в рамках певних цілей. Слід підкреслити, що найчастіше досліджується мета максимізації престижу та мета максимізації кількості студентів [18];
- виявлення цілей та рівня їхньої конфліктності. Зокрема, аналіз рівня конфліктності цілей викладачів, адміністрації та студентів [19].

Попри таку неоднозначність щодо цілей, важко не погодитись з точкою зору М. Юдкевич, яка, аналізуючи цільові преференції університетів, зазначає, що "університет – організація із складною структурою, яка висуває багато цілей, серед яких, крім навчання студентів, важливу роль відіграє проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень"[13; с.103]. При цьому автор посилається на досвід американських університетів, де значна доля фінансування здійснюється за рахунок грантів, внесків на проведення досліджень, а основна конкуренція між університетами лежить саме у науковій площині. Зауважимо, що ця мета значною мірою реалізується і європейськими, і азійськими університетами. Але, враховуючи, що університети діють в умовах конкурентного середовища, яка б мета не висувалася університетами як головна, саме високий рівень освітніх послуг – визначальний чинник їхньої конкурентоспроможності. Передові позиції в освітніх рейтингах – відображення рівня розвитку університету, його впливу на суспільні процеси, соціальну структуру суспільства, а, значить, відповідність висунутих цілей суспільним вимогам до вищої освіти.

Зазвичай університет розглядався як утворення із сталою класичною структурою в основі, як правило, функціональною чи лінійно-функціональною. Проблема виживання у нових умовах активізувала процеси структурних змін. Традиційні кафедри і факультети вичерпали свій адміністративний ресурс, оскільки суттєво збільшився обсяг додаткової управлінської роботи, яка вимагає тісної взаємодії між різними підрозділами університету. Виникла потреба в оновленні структурної композиції університету відповідно до вимог ринкового конкурентного середовища. Йдеться як про створення нових підрозділів, що відповідають реаліям ринку освітніх послуг (наприклад, відділ з працевлаштування студентів, асоціація випускників, відділ по зв'язках із громадськістю, відділ маркетингу і реклами), так і про наповнення новим змістом роботи наявних підрозділів. Виходячи з цього традиційна вертикальна університетська структура поповнюється горизонтальними зв'язками, що підтримують функціонування освітніх проєктів, сприяють підвищенню ефективності різних видів діяльності через залучення індивідуальних мереж і та ін.

Отже, сучасний університет – це складна динамічна структура, де поєднуються проєктні, матричні, мережеві, віртуальні елементи із функціональними, дивізіональними утвореннями. Такі об'єднання краще адаптуються до змін у зовнішньому середовищі, здатні забезпечувати необхідні умови для навчання і наукових досліджень, розширення кадрового та фінансового потенціалу.

Зміни внутрішньої структури безпосередньо пов'язані із змінами в управлінській системі, яка відіграє ключову роль у забезпеченні координації роботи всіх організаційних ланок. Слід підкреслити, що наукова рефлексія університету протягом тривалого періоду часу була позбавлена виміру управлінських рішень. Вважалося, що університет є закритою системою та не потребує розробки специфічних методів управління. Лише починаючи з 70-х років ХХ сторіччя теорії ресурсної залежності, новий інституціоналізм, організаційна екологія привернули увагу до університетів як відкритої системи.

Процеси управління в сучасних університетах зорієнтовані не стільки на оптимізацію показників, скільки на забезпечення гнучкості реагування і мобілізації зусиль щодо адаптації до невизначеностей зовнішнього середовища. Отже, в основу методології повинен бути закладений принцип розгляду університету як відкритої системи, здатної не лише пасивно сприймати зміни, а й активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем, впливати на нього і пристосовувати до реалізації висунутих цілей. Крім того, як вважає російський дослідник Г. Ключарьов, "особливість такого менеджменту, який інколи називають "академічним капіталізмом", полягає у створенні структур, орієнтованих на споживача. Ці структури забезпечують надання різних – за змістом, формою, тривалістю, результатом – освітніх послуг"[6, с. 38].

При аналізі університету сучасні дослідники підкреслюють також ще одну особливість управління: наявну потребу унікального поєднання сильного керівництва – харизматичних індивідів, представників академічної спільноти чи управлінців, які є вихідцями з неї, що бажають подолати бюрократичні обмеження трансферу знання та включення академічного світу до мережі міжорганізаційних зв'язків.

Сучасна університетська практика засвідчує, що у більшості випадків зразки успішного партнерства є структурно ідентичними: впливовий ректор чи професор університету, який має значні наукові досягнення, інтенсивно залучається до створення мереж кооперації з приватним бізнесом, використовуючи власний академічний статус (уможливлюючи включення університету як організації до співробітництва) та свої зв'язки з місцевими органами влади (легітимуючи власне співробітництво; намагаючись отримати державне фінансування). Одночасно представник від університету гарантує успішні робочі стосунки з представниками бізнесу та зміцнює довіру між усіма залученими сторонами [21, с. 149]. Звісно, з одного боку, це призводить до втрат у тих галузях знання, що не мають безпосереднього ринкового попиту, а з іншого – академічні кола університету сприймають цю діяльність як даність, оскільки це пов'язано із виживанням організації, її конкурентоспроможністю, престижем.

За сучасних умов університети змінюють засади викладацької і наукової діяльності. Це вже зовсім не той "ідеальний тип" діяльності університетів, що був спрямований на виконання просвітницької

функції, коли з'ясування принципів побудови світу та донесення їх до студентів володіло абсолютною та самодостатньою цінністю. Викладачі все більше проявляють менеджерські навички (вигідно продати свої знання, послуги, отримати грант), а студенти перетворюються на клієнтів, покупців на ринку освітніх послуг університету. Але у вимірі викладацької діяльності було б неправильним описувати надання освітніх послуг виключно на економічних засадах. На користь цього говорять такі принципи характеристики відносин у вимірі "студент-викладач":

- особистісний характер відносин між "продавцем" та "покупцем";
- "покупець" не може диктувати власні умови придбання продукту, оскільки не володіє достатньою, адекватною інформацією відносно того, які саме специфічні риси обраного продукту йому насправді знадобляться;
- відносини між викладачами та студентами неможливо назвати рівними: продавець освітніх послуг "постачає" знання, але рівень оволодіння ним оцінюється за критеріями аж ніяк не "покупця" послуги.

Слушною, на наш погляд, є точка зору Е. Боєра [16, с. 90-109], який пропонує змістити фокус при дослідженні сучасного процесу навчання та викладання: цей процес має аналізуватися як частина загальної академічної діяльності. Він пропонує відмовитися від традиційної дихотомії пріоритетів "викладацька діяльність/дослідницька діяльність" та зосередитися на тому, що навчання та викладання супроводжує всі аспекти академічної роботи. Він виділяє чотири окремих, але таких, що частково перетинаються, сфери академічного навчання:

- академічна діяльність, яка спрямована на "відкриття" (за змістом наближається до класичної ідеї проведення дослідницької роботи);
- академічна діяльність з інтеграції, що включає створення зв'язків між дисциплінами та включення вузьких спеціалізацій у більш широкий контекст;
- академічна діяльність з впровадження, яка розуміється не тільки як застосування результатів досліджень на практиці, але й як створення та підтримання значущих взаємозв'язків, засіб інформування про академічні здобутки;
- академічна діяльність з викладання, що, з одного боку, транслює, а з іншого – "захоплює" завдяки академічній комунікації майбутніх фахівців ідеями просвітництва, надає їм можливість усвідомити потенційні переваги значущого знання.

При цьому варто звернути увагу на те, що академічна діяльність має свої відмінні риси, пов'язані з природою послуг, які надають викладачі, а, відповідно, і університет. По-перше, зиск від отриманої освіти починає виявлятися через певні часові інтервали, інколи досить тривалі. По-друге, результат залежить не лише від якості наданих послуг, а й від низки параметрів, на які університет безпосередньо впливати не може (комунікативні здібності випускника, його активність на ринку праці, мотиваційні чинники та ін.). По-третє, отримання освітніх послуг передбачає зусилля того, хто навчається, – отримати якісну освіту можна тільки тоді, коли у процесі навчання студент докладає багато зусиль на підготовку до занять, виконання індивідуальних завдань, оволодіння необхідними вміннями. Тому все частіше соціологи відносять освіту до категорії "довірчих благ" [12]. Саме такою властивістю наділяють сьогодні освітні послуги.

Отже, в системі вищої освіти при переході до інформаційного суспільства відбуваються суттєві трансформації. Так, видозмінюються життєві траєкторії її суб'єктів, зміст, форми і методи навчання, переосмислюється сутність, результат і цілі діяльності. Особливого значення набувають зміни, що відбуваються в університетських організаціях як основному елементі інституту вищої освіти. Ці зміни призводять до формування нової моделі університету, що перебирає на себе економічні функції, зокрема функцію фінансування, і, відповідно, має трансформувати засадничі принципи ведення всіх видів його діяльності. Так, в університетських організаціях відбулось виокремлення ланки професійних управлінців, обов'язки яких полягають як в оптимізації роботи всередині університету, так і розбудові низки організаційних взаємодій різного ступеню формальності та тривалості. При цьому досвід успішної співпраці доводить високу значущість використання управлінцями власного соціального капіталу при ініціюванні та подальшій інституціоналізації таких взаємодій. Під впливом ринковим законів, з одного боку, та змін у принципах отримання і трансляції знань, з іншого, трансформуються механізми реалізації викладацької і дослідницької діяльності. З огляду на такі особливості функціонування університету, можна дійти висновку, що сьогодні в системі вищої освіти створюється новий організаційний порядок, в основі якого – питання якості університетської освіти у її глобальному та локальному вимірі.

Література:

1. Бакіров В. С. Університетська автономія як предмет соціального конструювання / В.С.Бакіров/ Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2008. – №800: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – С.11-14.

2. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер / Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. — М.: Прогресс, 1990. — с. 707 – 735.
3. Грудзинский А. О. Университет как предпринимательская организация (структура) //Социол. исследов. – 2004. – №3 [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2003-04/Grudzinski.pdf>
4. Зборовский Г. Е. Профессиональное образование и рынок труда / Г.Е.Зборовский, Е.А.Шуклина // Социологические исследования. – 2003. – № 4. – С. 99-106.
5. Кларк Б. Р. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации / Б. Р. Кларк, пер. с англ. А. Смирнова; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М. : изд. дом Гос. ун-та — Высшей школы экономики, 2011. — 240 с. — (Теория и практика образования).
6. Ключарев Г.А. Приватизация как модернизационный путь развития профессионального образования / Г.А.Ключарев // Вестник института социологии. – 2011. - №2. – с.36-66
7. Павлюткин И. Конструирование университета как организации / И. Павлюткин // Экономическая социология. – 2011. – Т.12, №1. – с. 104-124
8. Покровский Н.Е. Корпоративный университет: утопия, антиутопия или реальность? / Н.Е.Покровский // [Электронный ресурс] Режим доступа: www.russ.ru/culture/education/20040805.html
9. Сокурянська Л. Г. Доступність вищої освіти як чинник соціокультурних змін у пострадянських суспільствах (стаття) / Л. Г.Сокурянська // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Збірник наукових праць ДонДУУ. Т. IX. Сер. "Спеціальні та галузеві соціології". Вип.4 (94) "Соціологія управління"-Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – С. 329-340
10. Хижняк Л. М. Університетська освіта на шляху до "академічного капіталізму"/ Л. М. Хижняк // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т. XI. Вип. 145. Сер. "Соціологія". – Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. – С. 364-373.
11. Чарнявська Б. В поход за покупками? Университеты на пути к рынку /Б. Чарнявська, К. Геннель // Экономика университета: институты и организации: сб. пер. ст. с коммент. / пер. с англ. под научн. ред. М. В. Семеновой. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – С. 128-157
12. Юдкевич М. М. Издержки измерения и эффективность института посредников на рынке доверительных товаров / М. М. Юдкевич // Экономический Журнал Высшей школы экономики. – 1998. – № 2(3). – С. 358 -378.
13. Юдкевич М. М. Сигнальная политика и цели университетов (Комментарий к статье Патрика Хили "Вузы: битва за профессуру") / М. М. Юдкевич// Вопросы образования - 2004.- №4. – С.102-106.
14. Baldrige J. V. Power and Conflict in the University / J.V. Baldrige. - New York: John Wiley and Sons, 1971
15. Blau P. The organization of Academic work / P.Blau. – New York: John Wiley and Sons, 1973.
16. Boyer E. L. Scholarship Reconsidered: Priorities of the Professoriate / E. L. Boyer. - Princeton, N.J.: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1990
17. Clark B. R. The Organizational Saga in Higher Education. Administrative Science Quarterly / B.R. Clark // Administrative Science Quarterly. – 1972. - Vol. 17, No. 2. – pp. 178-184
18. Grunig S. Research, Reputation, and Resources: the Effect of Research Activity on Reputation of Undergraduate Education and Institutional Resource Acquisition /S. Grunig// Journal of Higher Education. - 1997. - Vol. 68, No.1. – pp.17-52
19. Hartnett R. Faculty Views of the Academic Environment: Situational vs. Institutional Perspectives / R. Hartnett, J. Centra // Sociology of Education. - 1974. - Vol.47, No 1. – pp. 159-169.
20. Merton R. On Social Structure and Science /R.Merton. - University of Chicago Press. – 1996. – 396 p.
21. Mora J.D. Good Practices in University-Enterprise Partnerships // edited by J.G. Mora, A. Detmer, M.J. Vieira. – Режим доступа: <http://www.gooduep.eu/>
22. Parsons T., Platt G. The American University. – Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1973.
23. Peterson M.W. The Study and Universities as Organizations/ M.W. Peterson// Sociology of Higher Education: Contribution and Their Contexts/ edited by P. Gumpert. – Baltimore: Johns Hopkins Press, 2007. – pp. 147-184
24. Rugg E. A. Faculty orientations towards institutional change / E.A. Rugg, T. Warren, E. Carpenter // Research in higher education. – 1981. - Vol. 15. – p. 161-173
25. Selznick P. Foundations of the Theory of Organization / P.Selznick // American Sociological Review. – 1948. – Vol. 13. Issue 1.(Feb.). – P.25-35.
26. Tuckman H. Participant Goals, Institutional Goals, and University Resource Allocation Decision / H. Tuckman, C. Chang // The Economics of American Universities: Management, Operations, and Fiscal Environment/ ed. by E.L. Collins, S.A. Hoenack. - State University of New York, 1990. – 53-76.
27. Veblen T. The Higher Learning in America. A Memorandum on the Conduct of the Universities by Business Men // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ditext.com/veblen/veblen.html>
28. Weick K. E. Educational Organizations as Loosely Coupled Systems / K.E.Weick // Administrative Science Quarterly. - 1976. –Vol. 21. - №1. – P.1-19
29. Winston G. Why Can't College be More Like a Firm/ G. Winston // Change. - 1997. - Vol. 29, No. 5. – pp. 32-38.